

Munca: statutul social și rolul muncii de-a lungul istoriei – din Antichitate până în Epoca modernă

Mirela Ionela ACELEANU

Academia de Studii Economice, București
aceleanu_mirela@yahoo.com

Rezumat. *Dintotdeauna, munca a avut rolul fundamental în existența omului și a comunităților sociale. Statutul muncii a evoluat în timp, acesta fiind determinat și influențat de gradul dezvoltării social-economice și de maturitatea creativă și socială a celor care au prestat munca. Realitatea a demonstrat că munca rămâne valoarea fundamentală, care prin creativitate științifică, eficiență și moralitate caracterizează viața și evoluția umană pe diverse trepte ale dezvoltării. Lucrarea prezintă contribuțiile semnificative cu privire la rolul muncii în istorie din perioada antichității până în epoca modernă.*

Cuvinte-cheie: muncă; ocuparea forței de muncă; munca în antichitate; munca în evul mediu.

Coduri JEL: B11, J01.

Coduri REL: 1B, 3A, 12A.

Dintotdeauna, munca a avut rolul fundamental în existența omului și a comunităților sociale și a cunoscut o diversificare continuă. Statutul muncii a evoluat în timp, acesta fiind determinat și influențat de gradul dezvoltării social-economice și de maturitatea creativă și socială a celor care au prestat munca.

În lumea contemporană munca se desfășoară în mii și mii de feluri în cadrul unor structuri socioeconomice din ce în ce mai complexe. Universul general al muncii, precum și formele ei au făcut și fac obiectul unor reflecții și aprecieri diverse. Este vorba atât de amplele confruntări teoretico-științifice în legătură cu un aspect sau altul al conținutului și rolului muncii, cât și de confruntări doctrinar-ideologice cu privire la ceea ce este și la ceea ce ar trebui să reprezinte acest proces în societatea actuală și în cea viitoare.

În literatura de specialitate există numeroase definiții ale muncii, care diferă în funcție de modul specific de abordare: economic, filozofic, social.

Munca este activitatea conștientă, specifică omului îndreptată spre un anumit scop, în procesul căreia omul efectuează, reglementează și controlează prin acțiunea sa schimbul de materii dintre el și natură pentru satisfacerea trebuințelor sale (DEX).

Potrivit dicționarului de economie, munca este definită ca fiind factorul de producție primar care constă în exercitarea de către subiectul uman a unei acțiuni transformatoare asupra factorilor materiali ai producției, în scopul obținerii unor efecte economice utile.

Economiștii O. Giarini și P. Liedtke definesc munca ca fiind o „înțelegere între ființele umane și mediul lor înconjurător având ca scop principal autoconservarea” (Giarini, Liedtke, 2001, p. 31).

Munca – precizează economiștii francezi J. Bremond și A. Geledan – „constituie o activitate creatoare de bunuri materiale și prestatoare de servicii, activitate susținută de toți lucrătorii care dispun de cunoștințe tehnice și se află într-o anumită relație cu mijloacele de muncă” (Bremond, Geledan, 1995, p. 264).

Geroges Friedman definește munca ca fiind „totalitatea acțiunilor pe care omul cu ajutorul creierului său, al mâinilor sale, al uneltelor sau mașinilor le exercită asupra materiei, acțiuni care, la rândul lor, reacționează asupra omului, modificându-l” (Friedman, 1962, p. 64).

În sens filozofic, academicianul Mihai Drăgănescu consideră „munca este un mod de acțiune umană necesară omului pentru a se integra în existența materială și în cea socială și pentru a le transforma pe acestea, ca și pe omul însuși... munca este un operator esențial specific omului și societății, sau, altfel spus, aceasta este o condiție naturală a vieții omenești.” (Drăgănescu, 1987, p. 161).

Ceea ce este unanim acceptat în ceea ce privește definirea muncii se referă la faptul că munca este o activitate specific umană, obligatorie pentru existența omului și a societății, pentru progresul general.

Pentru a analiza conceptul de muncă este importantă cunoașterea sensului muncii de-a lungul istoriei, de la începutul evoluției omenirii, când munca oamenilor presupunea vânătoarea și culesul, până în prezent, când pe prim plan trece munca simbolică, munca științifică.

La începutul evoluției omenirii, munca era lupta permanentă pentru supraviețuire într-un mediu ostil, asupra căruia omul nu avea nicio influență.

Inițial, activitățile umane *nu puteau fi încadrate în categoria de ocupare*. Căutarea hranei de către oamenii primitivi se făcea în acele locuri unde mediul natural era prielnic. În acele condiții, omul era culegător, vânător, pescuitor. Activitățile respective și mai ales rezultatele obținute erau dependente de dărnicia, respectiv de sărăcia naturii. Consumația și obținerea bunurilor de consum se efectuau concomitent în timp și spațiu, delimitarea între muncă și nemuncă, între ocupare și nonocupare neavând sens (Braudel, 1985, p. 64).

Nevoile crescânde de alimente și amenințările continue din partea animalelor sălbatice i-au obligat pe oameni să treacă la cultivarea plantelor și creșterea animalelor. Volumul și intensitatea muncii variaua în conformitate cu anotimpurile și cu vremea, oamenii muncind mai mult vara, când vremea era bună pentru culturi și ziua era mai lungă.

Prin practicarea agriculturii oamenii au devenit producători, ei au început să creeze unelte, să cultive plante, să domesticească și să crească animale. Astfel, producția se separă de consumație. Omul *dobândește* pentru prima dată mijloacele pentru schimbarea mediului său înconjurător și pentru asigurarea unor șanse sporite de supraviețuire. În fiecare unitate activă (familie, trib) bunurile produse de oameni – specializați pe criterii naturale și care foloseau unelte primitive – erau consumate în special de membrii acesteia. Această economie a fost numită de către *Karl Bucher* „economie casnică închisă”, iar de către *Fernand Braudel* „non-economie”. Ocuparea persoanelor adulte se delimita și se dimensiona în raport de ceilalți membrii ai comunității (Frois, 1994, p. 28).

Pe măsura creării unor unelte specializate și a apariției diviziunii profesional-sociale a muncii, ca și a transmiterii experienței de muncă de la o generație la alta, oamenii au reușit să producă mai multe bunuri decât erau necesare pentru consumul curent al producătorilor, al celor ce munceau, al celor ocupați.

A apărut astfel un prisos temporar de bunuri – plusprodusul. Mai mult, ei au început să economisească o parte a plusprodusului. Economisirea devine treptat o trăsătură a activității umane, dând acesteia caracter rațional.

Producătorii mai dotați fizic și mai economi au început să agonisească, impunându-și dreptul de proprietate particular-privată asupra bunurilor produse. Pe temelia acestor procese îndelungate, apare schimbul direct de produse, ca primă formă de existență a economiei de schimb. Pentru a ușura schimburile, tot mai numeroase și din ce în ce mai voluminoase, au fost create instrumentele necesare – banii.

De la libertatea absolută a primilor oameni, dependenți doar de mediul natural în care trăiau, s-a ajuns la multiple forme de dependență socială. Mai întâi, a existat dependența absolută a sclavilor față de proprietarii de sclavi. Este vorba, în principal, de prestatorii muncii fizice. Această formă de dependență a fost urmată de cea feudală, prin care cei ce trăiau în cadrul unei feude erau dependenți de stăpânul acelei feude.

Divizarea societății în clase sociale urma același model: pătura de jos a societății era constituită din lucrători, care depuneau munca cea mai grea, iar pătura de sus era rezervată profesiunilor nobile, respectiv celor care luau decizii, comandau sau se ocupau de activități recreative.

Cu multe sute de ani în urmă marele înțelept grec Euripide postula: „Nimeni nu poate să-și adune cele necesare pentru a trăi stând degeaba, fără a se osteni, doar pomenind și implorând mereu pe zei” (Simenscy, 1978, p. 582). Fără muncă niciun lucru nu-i ușor pentru oameni – susținea Phocylides. El continua, acest lucru nu-i posibil nici chiar pentru zei. Se pare că această constatare a filozofului grec este încă actuală și utilă pentru a delimita munca de nemuncă, ca și pentru a contura conținutul muncii în ansamblul acțiunilor sociale (Dobrotă, Șerban, 2008, p. 54).

Aceeși idee este susținută și de filosoful latin – Seneca – în felul următor: „Nu există nimic care să nu poată fi cucerit de o muncă perseverentă și de o grijă încordată și atentă”.

Filozoful grec Xenofon este primul autor care a identificat în muncă izvorul tuturor bogățiilor: „tot ceea ce împodobește templele, statuile, pe zei și pe oameni, numai munca câmpului le produce” (Xenofon, 1987, p. 147). Xenofon, Platon și Aristotel considerau munca agricolă ca fiind cea mai importantă: „Agricultura este maica și educatoarea tuturor artelor. Când agricultura prosperă și celelalte arte progresează odată cu ea, iar atunci când munca câmpului este neglijată și celelalte meserii, într-un fel sau altul, lânchezesc pretutindeni” (Xenofon, 1987, p. 149).

În general, filozofii greci consideră munca agricolă ca fiind cea mai importantă, însă fac diferență între muncitori, pe care îi exclud de la orice activitate intelectuală, politică, și cei învățați, care trebuiau să disprețuiască munca fizică, pe care o considerau inferioară din punct de vedere moral (Platon, 1986, p. 371).

În concepția lui Aristotel, munca era incompatibilă cu scopul real al vieții omului. Această contradicție este rezolvată prin legile naturii însele. În fapt, oamenii sunt diferiți între ei de la natură. Cei cu calități intelectuale mai reduse sunt sortiți să devină sclavi. Deci, natura dictează societății regula de a încredința doar sclavilor munca de producere a bunurilor prin cultura plantelor și creșterea animalelor, prin pescuit și vânătoare, precum și prin diferite activități meșteșugărești subordonate acestora. Volumul muncii prestate de către fiecare sclav în parte și de către toți sclavii dintr-o comunitate, ocuparea acestora, în diferite orizonturi de timp (zi, an, durata vieții) se află în relație directă cu mărimea populației cetății, cu consumul fiecărui membru al ei. Cei dotați intelectual erau destinați, conform aceluiași legi naturale, să conducă pe cei mai puțin dotați (Aristotel, 2000, pp. 8-12).

Filozofii greci considerau că diviziunea muncii nu avea un fundament profesional, ci unul sociologic. În general, muncitorii manuali erau transformați în sclavi, fiind destinați muncilor inferioare, care degradează corpul și spiritul. Platon a evidențiat avantajele specializării rezultate din diviziunea muncii, considerând că: „produsele muncii sunt mai numeroase, mai bune și făcute mai repede, atunci când fiecare face un singur lucru, potrivit cu firea sa, în timpul pe care îl are și fără să se preocupe de alte activități” (Platon, 1986, p. 136). Sarcinile superioare, administrarea și apărarea cetății reveneau oamenilor liberi – gânditori, militari – care nu trebuiau să fie deturnați spre nicio altă preocupare.

Spre deosebire de antici, care considerau degradantă munca manuală, teoriile medievale susțin dubla înnobilitate prin muncă: în primul rând munca înobilează pentru că este impusă de Dumnezeu, iar în al doilea rând munca are un scop nobil pentru că prin muncă omul își dezvoltă viața fizică și morală. Mai mult, scolasticii definesc munca drept orice ocupație care îi permitea omului să-și câștige cinstit existența, spre deosebire de antici, care o reduceau la muncă manuală. (Rogojanu, 2009, p. 134). Teoriile scolastice identifică două tipuri de ocupații: posesive – care includeau muncile agricole, socotite de prim rang, muncile industriale și cele administrative, și ocupațiile pecuniare, care includeau activități de comerț, de schimb, de credit. Activitățile posesive aveau ca obiect producerea bogăției direct utilizabile de oameni sub forma bunurilor de consum destinate satisfacerii nevoilor de viață. Ocupațiile pecuniare aveau ca scop procurarea bogăției artificiale – *pecunia*, fiind considerate speculative.

În decursul secolelor evului mediu s-a înregistrat o sporire a demnității muncii. Breslele meșteșugarilor și ale comercianților impuneau același respect ca și meșterii constructori.

În evul mediu se remarcă și ideile utopiștilor, prin contribuția lui Thomas Morus, care în lucrarea *Utopia* sau *Cartea de aur a lui Thomas Morus* prezintă

situația economică a Angliei din vremea sa, preocupându-se de sărăcia cu care se confruntau clasele inferioare. Comunismul legendar sau utopia lui Morus a rezultat din influența filozofiei lui Platon și a evenimentelor timpului său, ce se caracteriza prin transformări sociale profunde. Thomas Morus a abordat cele mai presante probleme economice generatoare de sărăcie din vremea sa, ale căror soluții le-a identificat în comunism. Utopia era dominată de etatism – producția era în comun, la fel și munca. Munca agricolă era obligatorie, iar deprinderile acesteia începeau în copilărie, timpul de muncă fiind limitat la șase ore pe zi. Munca era considerată sursa bunăstării tuturor, iar dintre cei apti de muncă cei ce se dedicau studiului artelor și științelor erau scutiți de muncă, dar dacă nu justificau utilitatea studiului erau trimiși din nou la munca de jos. Speculând atitudinea epocii sale, ostilă comerțului, Thomas Morus proiectează o producție, o repartiție și un consum pe baze comuniste, care anulează orice posibilitate pentru comerț și pentru utilizarea monedei.

Aspecte noi în relația dintre ocupare și nonocupare și în ceea ce privește munca au apărut în economia feudală. Aceasta a predominat în Europa Occidentală peste 13 secole și s-a dezvoltat în jurul unor domenii rurale, aflate în proprietate laică sau bisericească. Agricultură se afla la baza producției în feudalism și se realiza prin munca țăranilor, principalii producători de bunuri. Marea proprietate feudală era predominantă, domeniul feudal fiind o unitate economică închisă. Treptat, dezvoltarea producției și a schimbului a favorizat formarea orașelor – centre meșteșugărești și comerciale, marcând începutul feudalismului dezvoltat.

O asemenea economie era dirijată administrativ și organizată pentru a produce doar pentru satisfacerea nevoilor celor ce populau domeniul. Aceasta era o economie de subzistență, adică era orientată doar spre satisfacerea nevoilor prezente și ignora interesul de profit al proprietarului, acesta din urmă pretinzând de la supușii săi (șerbi sau iobagi) numai prestații în natură (sub formă de zile de muncă). Ocuparea resurselor de muncă era determinată de condițiile naturale, de forma de proprietate asupra pământului.

Spre sfârșitul secolului al XV-lea, datorită dezvoltării tehnicii și invențiilor, în societatea feudală s-au produs mari transformări economice și sociale. Orânduirea feudală a început să se destrame, să se descompună. Uneltele simple au fost înlocuite cu mașini, în locul atelierelor s-au construit fabrici și uzine, care au produs mărfuri tot mai multe și mai variate, s-a dezvoltat comerțul și a apărut o nouă clasă socială – burghezia. Astfel, revoluția burgheză din Anglia, din anul 1642, este considerată a fi la baza dezvoltării capitalismului, constituind totodată începutul istoriei moderne.

Un curent de gândire important pentru dezvoltarea științei economice este mercantilismul, care s-a manifestat în perioada descompunerii feudalismului.

Numeroși mercantiliști au evidențiat în lucrările lor importanța muncii. Astfel, A. De Montchrestien scria: „Omul este născut pentru a trăi într-un permanent exercițiu și ocupare... Bunăstarea oamenilor constă în principal în bogăție, iar bogăția în muncă” (De Montchrestien, 1889, p. 21). Mercantiliștii considerau că o populație numeroasă, care muncește face abundentă oferta de forță de muncă și reduce astfel salariile, și deci costurile. Obligația de a munci este rațională pentru că, în concepția mercantiliștilor, șomajul este atât o pierdere potențială de producție, cât și o sursă a decadentei.

Un alt mercantilist, W. Petty, susține ideea salariilor mici drept condiție a unor costuri competitive și consideră că menținerea unor prețuri înalte la cereale, chiar în anii cu recolte bune, obligă la muncă în plus. W. Petty este considerat părintele statisticii demografice, fiind preocupat de delimitarea între populație totală, populație activă și șomeri. De asemenea, el analizează și calitatea muncii, pornind de la o statistică a populației ocupate pe ramuri de activitate și arată că productivitatea muncii variază în funcție de ramură.

În marea lor majoritate, mercantiliștii au fost populaționiști, în sensul că s-au pronunțat pentru creșterea numerică a populației unui stat. Astfel, pentru mercantiliști relația populație-dezvoltare se bazează pe reciprocitate: creșterea populației permite obținerea cu ușurință a mâinii de lucru și de aici apar posibilități pentru dezvoltarea industriei și comerțului, după cum dezvoltarea economică permite ocuparea unui număr tot mai mare de oameni, ceea ce favorizează creșterea demografică.

Fiziocrația a reprezentat un moment de răscruce în evoluția gândirii economice, fiziocrații fiind primii autori care au elaborat o concepție clară despre științele sociale și despre principiile economice.

Sursele de inspirație ale fiziocraților se găsesc în tradițiile intelectuale, în moștenirea culturală comună și în realitățile economice și politice ale Franței secolului al XVIII-lea.

În concepția fiziocraților, munca desfășurată în agricultură și sectoarele anexe este singura productivă, celelalte activități, industriale, comerciale, fiind utile, dar nu productive.

O contribuție de seamă a fiziocraților o reprezintă *Tabloul economic al lui Fr. Quesnay*, care prezintă circuitul economic ca modalitate de repartizare a produsului net în economie. Ideea de bază a funcționării acestui mecanism este diviziunea societății în trei clase, și anume: *clasa productivă* – care cuprindea fermierii, agricultorii, pescarii și marinarii, *clasa sterilă* – includea comercianții, industriașii și practicanții profesiilor liberale și ai activităților casnice și *clasa proprietară* – cuprindea proprietarii funciari și pe toți cei care aveau independență provenită din proprietate (Pohoăț, 1993, p. 56-73).

Ocuparea resurselor umane dobândește trăsături noi odată cu trecerea de la economia feudală închisă, de subzistență, la cea capitalistă, la era industrială.

Revoluția industrială a marcat trecerea de la producția bazată pe tehnica manuală la cea așezată solid pe folosirea sistematică a mașinilor și, deci, la marea producție mașinistă.

Impactul Revoluției Industriale asupra societății a fost enorm, schimbând în mod fundamental modul de viață și percepția asupra muncii. Are loc o decuplare a muncii de natură, ca urmare a introducerii unor procese de producție independente de condițiile naturale (de exemplu iluminatul artificial), și o creștere a intensității muncii, ca urmare a dezvoltării mașinilor industriale. Scopul în era industrială era cel al producției de cât mai multe bunuri, eficiența producției fiind măsurată prin cantitatea de unități produse pe unitatea de timp.

Sistemul capitalist se caracterizează, după cum se știe, prin unitatea dintre cele două instituții juridice (dreptul proprietății individuale și libertatea contractuală) și trei instituții economice (*întreprinderea privată*, ca celulă de bază a activităților economice, *piața*, ca loc de întâlnire a cererii și ofertei, *statul*, ca participant indirect la activitatea economică).

În acest cadru instituțional, dreptul de proprietate individuală reprezintă suportul fundamental al liberei întreprinderi sub toate formele de libertate: libertatea de a munci, de a consuma, de a schimba, de a contracta, de a constitui societăți prin regruparea unui număr mai mare sau mai mic de aporturi de capital.

În baza instituției proprietății individuale, s-a impus și funcționează libertatea contractuală, care statuează egalitatea între agenții economici, egalitate reglementată juridic prin Codul Civil.

Se recunoaște că proprietatea privată asupra factorilor materiali de producție generează o împărțire a corpului social în *antreprenori*-deținători ai capitalului și *salariați*-care „închiriază” serviciile lor contra unei remunerații forfetare, fără a participa la luarea deciziilor și la împărțirea profitului.

Prin trecerea la sistemul capitalist, statutul celor ce muncesc ca salariați s-a schimbat în sensul libertății lor juridice, coroborată cu dependența economică față de proprietarii de capital. Sub influența progresului economic general asigurat de economia de piață capitalistă, condițiile de muncă și statutul social al salariaților s-a ameliorat continuu.

În plan social, sistemul capitalist se definește prin: piață liberă a ocupării (a muncii); relație contractuală utilizator de muncă – salariat, grupările (sindicatelor), ca apărătoare profesionale ale salariaților; salarii și prime discutate și negociate; posibilitatea grevei.

Până la apariția macroeconomiei ca știință, *ocuparea era abordată doar cu sens microeconomic* și rezolvată prin legiferarea vârstei legale de muncă,

prin reglementarea duratei săptămânii de lucru și a zilei de muncă, eventual prin negocierea și stabilirea concediilor plătite de la locul de muncă.

Principiul libertății muncii este considerat ca fiind *primul dintre noile principii consacrate de capitalism*. Libertatea muncii se manifestă alături de principiile: libertatea de deplasare, libertatea de circulație a bunurilor. Dar, libertatea individului nu trebuie să împiedice manifestarea libertăților celorlalți oameni (Frois, 1994, pp. 30-34). În acest spirit, economistul francez F. Bastiat aprecia că în economie, inclusiv în cea capitalistă, există o ordine naturală, care presupune o armonie spontană între interesele indivizilor indiferent de poziția lor socială. Ca un fel de replică la afirmațiile lui Bastiat, sociologul Lacordaire postula: „Între sărac și bogat, libertatea este cea care oprimă, iar legea este cea care eliberează”.

Glorificarea muncii în capitalism se face prin comparație cu munca sclavului (*tortura-tripalium*) și cu munca considerată ca pedeapsă pentru ispășirea păcatului originar. În evul mediu, în spiritul dogmei creștine, era condamnată acumularea de bani și activitatea bancherului și era admirat călugărul și viața lui ascetică.

Revoluțiile succesive care au modificat structura și condiția socială a muncii au fost declanșate de factori tehnici (energie, mecanizare, automatizare), de factori științifici (cunoaștere), ca și de anumiți factori sociali. După căderea Imperiului Roman, mănăstirile s-au transformat în centre de producție agricolă. Apariția religiei reformate, îndeosebi a doctrinei calviniste, a schimbat optica medievală cu privire la muncă. În timpul Reformei, Jean Calvin a evidențiat rolul major pe care îl are munca în atingerea stării de mântuire pe plan spiritual, ceea ce a avut efecte economice considerabile. Această relație l-a determinat pe Max Weber să descopere originile capitalismului în etica ascetică a muncii proclamată de calvinism (Giarini, Malița, 2005, p. 79). Astfel, Max Weber a explicat relația între credință, viața spirituală și sacralizarea muncii.

Munca și acumularea au fost tratate ca nonvalori ale epocii moderne. Numai că profitul era privit ca sursă a acumulării, și nu ca mijloc pentru satisfacerea plăcerilor.

Lucrătorul model este întreprinzătorul, care se află la antipodul rentierului, dar și la antipodul negustorului speculant și al bancherului (cămătarului).

Evident, toate aceste elemente delimitative ale ocupării persoanelor apte de muncă se aplicau și aveau consistență economică, socială și chiar politică în condițiile sistemului capitalist, ale civilizației muncii salariate, specifice epocii moderne.

Mulțumiri

Această lucrare a fost cofinanțată din Fondul Social European, prin Programul Operațional Sectorial Dezvoltarea Resurselor Umane 2007-2013, proiect numărul POSDRU/1.5/S/59184 „Performanță și excelență în cercetarea postdoctorală în domeniul științelor economice din România”.

Bibliografie

- Aceleanu, Mirela, Crețu, Alina (2010). *Strategii și politici de ocupare în contextul pieței actuale a muncii*, Editura ASE, București
- Aristotel (2000). *Politica*, Editura Antet, București
- Braudel, F. (1985). *Jocurile schimbului*, vol. II, Editura Meridiane, București
- Bremond, Janine, Geledan, A. (1995). *Dicționar economic și social*, Editura Expert, București
- Colectivul Catedrei de Economie și Politici Economice (2001). *Dicționar de Economie*, Ediția a doua, Editura Economică, București
- Dobrotă, N., Șerban, Andreea (2008). *Munca – esență, forme, structuri și finalitate*, Editura ASE, București
- Drăgănescu, M. (1987). *Mutații în caracterul muncii*, în „Tratat de economie contemporană”, vol. 2, Cartea 1, Editura Politică, București
- Friedman, G., Neville, P. (1962). *Traite de sociologie du travail*, Paris, Edition Armand Colin
- Frois, G.A. (1994). *Economie politică*, Editura Humanitas, București
- Giarini, O., Liedtke, P.M. (2001). *Dilema ocupării forței de muncă și viitorul muncii*, Editura All Beck, București
- Giarini, O., Malița, M. (2005). *Dubla spirală a învățării și a muncii*, Editura Comunicare.ro, București
- Ivanciu, N.V. (1996). *Tratat de doctrine economice*, Editura Monitorul Oficial, București
- Montchrestien, A. De (1889). *Traite de l'économie politique*, Paris
- Platon (1986). *Opere V-Republica*, Editura Științifică și Enciclopedică, București
- Pohoată, I. (1993). *Doctrine economice universale*, Vol. I, Editura Fundația Gh. Zane, Iași
- Rogojanu, Angela (2009). *Stăpânii ideilor economice*, vol. I, *În Antichitate și în Evul Mediu*, Editura Economică, București
- Silași, G., Jivan, Al. (1995). *Doctrine economice: idei fundamentale ale principalelor școli de gândire economică*, Editura Universității de Vest, Timișoara
- Simensy, Th. (1978). *Un dicționar al înțelepciunii*, Editura Junimea, Iași
- Xenofon (1987). *Despre economie*, în *Amintiri despre Socrate*, Editura Univers, București